

Kristian IV. og Havnen ved Ballum.

Af **Thade Petersen.**

I Begyndelsen af det 17. Aarhundrede blev Listerdyb og de tilstødende Egne: List, Rømø og Fastlandet lige over for flere Gange draget ind i Krigsbegivenhederne. Især blev det Tilfældet, efter at Torstenson lidt før Jul 1643 sydfra var falden ind i Hertugdømmerne og med sin Hær drog hærgende nord-paa ogsaa her op igennem Nordslesvig. Paa et tidligt Tidspunkt havde en svensk Styrke bemægtiget sig Listerdyb fra Sø siden og besat Rømø og List. Herfra gjorde de Jagt paa danske Skibe, kaprede i Februar bl. a. 12 Riberskibe og førte dem ind bag List og Rømø. Paa sidstnævnte Ø anlagde de et Par Skanser, vistnok ved det daværende Landingssted ved Havneby. Rimeligvis har de allerede den Gang bemægtiget sig de fleste af de Skibe, der hørte hjemme paa Øen. I et hvert Tilfælde meddeler Sognepræsten Jens Engelbretsen 1649, at Svenskerne i 1644 havde brændt 26 af Øens Skibe, saa at de nu kun havde 6 tilbage. Imidlertid blev der den 15. (efter nuværende Tidsregning den 25.) Februar sendt 100 Mand fra Glückstadt til Rømø for at tilbageerobre de Skibe, Svenskerne havde taget. De kom imidlertid tilbage med uforrettet Sag, da Skibene laa paa det tørre. De havde ikke en Gang, som de havde Ordre til, stukket dem i Brand. Den 21. (31.) Marts kom imidlertid en ny Styrke paa 600 Mand fra Glückstadt, gjorde Landgang, erobrede de to Skanser og tog 3 Kaptajner, 3 Løjtnanter, 3 Fændrikker og 140 Mand tilfange tillige med den engelske Forræder Martin Whitte.

I Begyndelsen af Maj blev der endnu alvorligere Røre i Listerdyb. En hollandsk Flaade paa 36 Skibe stævnede mod Danmark for at komme Svenskerne til Hjælp, men inden de naaede om i Kattegat, var Christian IV over den med 9 Orlogsskibe. 24 fjendtlige — hollandske — Skibe var krøbne ind bag List. Kongen spærrede dem Udgangen gennem Listerdyb og

tilføjede dem her et frygteligt Nederlag. Imidlertid kunde Hollænderne med deres mindre dybtgaaende Skibe trække sig saa langt ind bag List og Sild, at Kongen ikke kunde faa Ram til dem, og da han nogle Dage senere under en hæftig Søndestorm (vel sagtens Sydvest) maatte søge ud i rum Sø, slap Hollænderne bort.

Det er vel nok de største Begivenheder, der er knyttet til Listerdyb. Men længe før den Tid var det kendt og taget i Brug saavel i fredelig Færd som i Krig og Ufærd.

I det 16. og 17. Aarhundrede florerede Sørøveri og Fribytte saadan i Vesterhavet, at Regeringerne i de forskellige Lande maatte gribe ind imod det. For den Slags Fyre har Listerdyb sikkert nok været et godt Smuthul. Her kunde de ligge godt i Skjul og roligt Vand indenfor List, og fra de høje Klitter kunde de holde godt Udkig med, hvad der færdedes paa Havet udenfor. 1572 og 73 vides det saaledes at være bleven benyttet af Sørøvere, men værst synes det at have været i første Halvdel af det 17. Aarhundrede. 1588 udsendtes der Orlogsskibe til Kattegat og Vesterhavet for at sikre Sejladsen mod spanske og nederlandske Fribyttere.¹⁾ Og om ikke hvert Aar saa fortæller Slange i sin udførlige Christian IV's Historie den ene Gang efter den anden om Udsendelse af Skibe til Værn for de fredelige Søfarere. Særlig berygtet synes Sørøverne fra Dunkerque at have været. 1621 siges Skibene at være udsendt til Beskyttelse mod Sørøvere, især fra Dunkerque.

Har Sørøverne og Fribytterne vidst at gøre Brug af Listerdyb som Vestkystens bedste og dybeste Indsejling til en godt beskyttet Ankerplads, saa har Orlogsmændene nok fuldt saa godt forstaaet det. Siden 1630 skal en Flaadeafdeling da ogsaa have haft Plads her.²⁾

Under disse Forhold er det ikke til at undres over, at Kristian IV tænkte paa Befæstningsanlæg et eller andet Sted

¹⁾ Niels Slange: Den stormægtige Konges Christian den fjerdes Historie S. 13.

²⁾ Bricka og Fredericia: Kong Christian d. fjerdes egenhændige Breve 1636—40.

indenfor Listerdyb. Først havde han vistnok Rødenæs i Tanke. Her skulde der bygges et Fort. Pladsen til det var bleven afstukken d. 9. Oktober 1637.¹⁾ Det maa vel nok have været nordfor Byen, hvor der i Læ af Trindsand, maaske ved Udvidelse af et lille Tilløb til Vidaaen, der jo den Gang endnu havde sit Udløb ved Siltoft, kunde skabes en lille Havn. 17. November minder Kongen Rigsraadet om dette Fort, som han haaber skulde blive bygget den følgende Sommer. Der burde i Tide tænkes paa Besætningens Underhold, paa Hus til Proviant og Munition, Tilførsel af Kanoner, store og smaa, saavel som Munition.

For yderligere at lægge Pres paa Rigsraadet skriver han to Dage senere til dette, at han har ladet hugge til Broen »en stor hob Tømmer y Suabested Skouue« og bestilt Tømmer fra Norge for nogle Tusind Daler. Skulde Hertugen nu mærke, at det ikke blev til noget med Bygningen af Fortet, kunde han gerne benytte den Sag til at volde Vanskeligheder.

Der blev imidlertid ikke noget af Fortet ved Rødenæs. Rigsraadet fraraadede Bygningen af det, og der høres saa ikke mere om det.

Men Kong Kristian kunde ikke faa Listerdyb og Egnen indenfor det ud af sine Tanker. Et Par Aar senere har han faaet Kig paa et andet Sted, hvor der maatte kunde bygges By og Havn og Fæstning. Det var Ballum. Og denne Gang slap han ikke Planen saa let.

De Efterretninger, vi har om hans Forsøg paa at faa denne Plan udført i Virkeligheden, er i det væsentlige trykt, men maa søges i Værker, hvor de spiller en underordnet Rolle og derfor ikke findes i Sammenhæng. De fleste Oplysninger om det findes i »Kong Christian den fjerdes egenhændige Breve, udgivne ved C. J. Bricka og J. A. Fredericia, dels i selve Brevene, og dels i Udgivernes oplysende Bemærkninger til dem. En Del maa søges i »Jydske Tegnelser« og »Danske Samlinger«. Noget findes hist og her i Niels Slanges store Værk: »Den

---

¹⁾ Efterretninger angaaende Byen Ribe. V. T. Samling S. 5 ff.

stormægtige Konges Christian den Fierdes Historie«, men spredt paa vel en Snes forskellige Steder af det omfattende Værks over 1500 store Foliosider. Adskilligt maa man søge i Brickas Udgave af »Kong Christian IV's Kalenderoptegnelser fra Aarene 1617, 1629, og 1639 i »Danske Samlinger« 5. B., andet i hans »Udtog af 14 af Kong Christian IV's hidtil uudgivne Skrivekalendere (Danske Samlinger 2. R., 3. B.) og atter andet i Kr. Erslev: »Aktstykker til Rigsraadets og Stændermødernes Historie« 3. Bd. Her gives kun en samlet Fremstilling af de Oplysninger, der paa disse og enkelte andre Steder er skaffet tilveje.

Inden Ballum fangede Kongens Interesse som Plads for en Handelsstad, Havn og Befæstning, var der et andet Punkt paa Vestkysten, han syslede med, tildels i helt andet Øjemed, men dog ogsaa med Tanken henvendt paa eventuelt nødvendigt Forsvar mod fjendtligt Angreb. Det var omtrent midt nede mellem Tønder og Husum.

1631 havde Hertug Frederik III af Gottorp her givet et hollandsk Selskab Bevilling til Inddigning af en 16,000 Demat stor Strækning til Dels Mark, til Dels endnu Vadder. Arbejdet paa det var begyndt 1633, blev to Gange afbrudt og til Dels ødelagt ved store Oversvømmelser og lykkedes i det hele kun til Dels. En Del af de hollandske Arbejdere var Katholikker, og de havde 1634 bygget en Kirke og en Skole. Kirken kunde rumme 200 Mennesker, og der kom tit dobbelt saa mange. Det huede ikke Kristian. Han mente, at saadant Arbejde »saa ued andre somm ued Catholicher kunde bliiffue forrettid« og at »sligge Naboer y framtiden inted kunde uerre Oss uden fahre«. I September 1640 rejste han derfor fra Lyksborg derud for selv at se paa Sagerne. Han fandt da, at der af alt dette var, »intid andiid at foruente wden vnde Naboer«, som med Tiden kunde blive til stor Fare for »oss och worris Ephterkommere«, »tii alle Nationer, som legger ued søkandten kan uden forhindring komme derhen, dy kan derfra gaa liige ind y Judtland, Naar dii uyl«. Hertugen havde aldrig villet vedgaa, at

denne selvtagne Religionsfrihed var ulovlig. Han hævdede, at den Gang, der blev truffet Aftale mellem Kongen og Hertugen om de kirkelige Forhold i deres Lande, da eksisterede det Land, der nu inddigedes, ikke. For det gjaldt Aftalen altsaa ikke. Der kunde han godt give Religionsfrihed for hvem, han vilde. Men Kristian skulde nok vise Hertugen, at han dermed havde »gjørdt Riis til siin Eiigen Rumppe«. Han sendte nemlig to smaa Skibe derned for at kræve Told »aff aldt ded, som føris hen tiil dii kompaner«. Gjaldt der ingen Religionstvang i det nydannede Land, saa gjaldt der sandelig heller ingen Toldfrihed. Den var jo ogsaa givet, før Landet blev dannet.

Den 1. September 1642 var Kongen igen i Lyksborg og agtede sig atter ud til Katholikkerne. Ved den Lejlighed maa det vel være, at det er bleven dem forbudt at bruge Kirken. Den blev lukket, og de maatte herefter holde deres Messe i deres Huse. 1680 blev den nedbrudt.

Rejsen vesterud gjaldt imidlertid denne Gang først og fremmest Ballum. Hertil kom han den 7. September og tog ind i en Gaard, som senere — 1695 — ejedes af afdøde Herredsfoged Jens Aagesens Enke, Dorthea. Det sidstnævnte Aar tog Søkortdirektør Jens Sørensen paa sin berømte Milevognsrejse fra Skagen til Altona ind paa samme Gaard, fik at vide, at Kongen havde boet der for 53 Aar siden, fandt, at det »var et meget prægtigt Lossemente« og fortæller, at han og hans Ledsager »blev af samme Enke meget høflig og vel beegnet«. ¹⁾

Kongen vilde undersøge Muligheden for at anlægge en By med Havn og Befæstning her. Thi, skriver han den 1. September fra Lyksborg til sin Kansler Chr. Thomesen Sehested, »ded er høytid, at uy seer os uell for, Ti pa dii steeder Erre landene Blotte, och man kan paa dy steeder sette mange tusind mand heel wformerckt yland Och gørrre huad dii icke uulle lade bade y Judtland och begge fiirstendom«. Da han nu

---

¹⁾ Joh. Knudsen: Jens Sørensen, den danske Hydrografis Fader. S. 147.

er kommen til Ballum og har »besiit leiligheden« der, finder han at man der »heel uel kan fundere En Bii aff Stor importans«. Pladsen til den blev straks afstukken »strax ved Ballum«, hedder det i hans Kalenderoptegnelser, og han skriver den 10. September fra Haderslevhus til Kansleren, at han ikke havde tænkt at finde saa god en Plads her, som Tilfældet var. De derimod, som havde Planer om at befæste Snoghøj »dy haffde inted siit landtkordtet uel Igennem. Mens allene holdt fiinsk grød och skelfiisk y stor Estime«.

Allerede Dagen før havde han derfor skrevet til Lensmanden paa Riberhus, Gregers Krabbe, at han agtede at lade Marsklandet ved Ballum inddige, og derfor skulde Lensmanden tilsige Diggreven fra Bredsted at lade Strandkanten fra Ballum til Enden af Marsken (Astrup Klint) opmaale. Nogle Dage senere befaler han, at Markus Whitte skulde sørge for at intet gennem Listerdyb bliver ført toldfrit ud af Riget, men han skulde opkræve samme Told for Heste og Kreaturer som i Kolding.

Den 21. Oktober gav han derpaa Kartographen Joh. Meyer i Husum Ordre til at tegne et Kort over Vestkysten fra Glückstadt til Ribe. Det modtog han den 13. Oktober 1643 og et Par Specialkort over Listerdyb, Rømø, Manø, Sydspidsen af Fanø og de mellemliggende Farvande, samt Fastlandskysten noget senere.

Saa vidt havde Kongen handlet paa egen Haand. Nu gjaldt det om at faa Rigsraadet interesseret i Sagen. Den 22. November 1642 skriver han da til dette, at han havde med største Flid baade til Lands og Vands beset Lejligheden der ved Ballum og fundet, at »ued samme haffn pa thuende steder findis stor commoditet til at fundere En fornem handelsstad, den Ene pa Riiberhussis grund och den anden ued Ballum, som ligger y fyrstendommit«. Han har derfor ikke villet undlade at give Rigets Raad det tilkende og give det at forstaa, at han mener »at samme haffuen ligger disse Riiger och Begge førstendomme til stor beskötning, Om den y tyde haffuis y acht,

Och til største faare, om den forsømmis«. Skulde Rigsraadet have Betænkeligheder ved Anlægget af den nye Købstad enten for Bekostningens Skyld, eller fordi den kunde blive Ribe til Skade, da vil Kongen »med den Allerhøiistes nadige bystand« paa egen »Euentyr och bekostning fundere en Bye paa fyrstendommens grund og bond ued Ballum«, da han mener, at den »worre førstendomme och lande kan uerre til seckerhed, gaffn och beste, Aldenstund uy inted lenger pa samme Pladtz kan uerre forseket at beholde, End som ded andre gadt Siinis«.

Derpaa svarede Rigsraadet den 25. November:

Da Raadet af Kongens Brev har set »med huad stor commoditet en fornemme Handelsstad wid Listerdyb kunde funderis, finder det forn: steed for den bequemme og høifornøden Hauns skyld, som der vdi vestersøen findis saauell som andre vigtige aarsager och commoditeters skyld er aff stor importantz, saa at disse Rigger och Lande der wdi haffue deris mechtig interesse, och dess større securitet paa de steeder nest Guds hielp at formode: saa frembt samme plads och hauen will haffues wdi agt, och wid en god Fort saaledes bleff forsterket at den steetse hos Rigit kunde forbliffue.

Men efterdi steedet er oss vbekientd och derfor wi ei wide, om nogen steds der paa Enden aff List saadan en Fort bequommelig kand leggis som haunen well kand were med forsikredt och Pladsen derforuden der samme steds saa kunde funderis, att den ikke Rigitt til skade skulle komme andre udi hænderne, efterdi steditt som den ny handelsstad skulle hoss funderis intid kand hielpe til Haunens forsikring heller den i ringeste maade kand commodere. Daa eragte wi vnderdanigst Raadsomt att Eders Maytz, før nogitt der med skulle forretagis, wille lade sig befalde, der om med flid at lade forfare, saa och derhos itt offuerslag vngefeer att lade giøre, huad bekostning paa samme Fort der at ligge kunde formenes fornøden at være, der paa att anuende: saa kunde mand siden sammeilighed ydermere efftertænke«. Raadet ser vanskeligt Udvej til at skaffe Midlerne til det nye Anlæg, men »om

nogitt med forn: Forts Fundering skulle begyndis, eragte wi raadsomst at were endnu nogen stund, med den ny handelstad at disserere, och dette indtill mand kunde forfare, om digerne, som der i egnen skulle liggis kunde blive bestandige. Och naar dette siden skulle settis i werk daa forhobe wi, att Eders Maytz wilde beuise sine troe vndersaater her i Rigitt den kongelige gunst, at lade samme bye ligge paa den danske grund, och om nogitt goeds paa førstendomens boden kunde findis som samme steed kunde ligge beleiligt, at det daa moed andett Rigens goeds dertil maatte mageskiffittis, paa dett forn: sted des mere kunde were Rigitt till des større securitet och welstand. Och nar siden forn: stad formedelst deris ankomst som sig did kunde begiffue och der nedsitte, formedelst privilegier och stedens commoditets skyld formeeredis, saa kunde der efftertenkis paa middel, huorledis den bedst kunde fortificeris«.

Der er i denne Korrespondance nogen Misforstaaelse saa vel fra Kongens som fra Rigsraadets Side. Kongen taler om to Steder, hvor den ny By kunde bygges, »den Ene paa Riiberhusis grund och den anden ued Ballum som ligger y fyrstendomit«. Dertil er først at bemærke, at Ballum netop ikke laa i »Fyrstendømmet«. Det hørte til Ribe Amt og laa saaledes i Kongeriget. Den lille afsides Ballum By har jo rimeligvis hidtil været ham ubekendt.

Værre er det imidlertid, at Kongen og Rigsraadet taler om to forskellige Steder, der ligger en tre Mil fra hinanden under yderst forskellige Forhold.

Rigsraadet troede — vel sagtens vildledt af Kongens Tale om Listerdyb — at det var paa List, han vilde have den ny »fornemme Handelsstad« bygget, mens Kongen kun kan have tænkt sig den anlagt i Ballum Enge. Hvorfor skulde de ellers inddiges, og hvorfor skulde der bygges Sluse (rimeligvis i Brede Aa)? Han maa altsaa have tænkt sig Brede Aa anvendt som Sejlløb og Havn. Den har sikkert nok den Gang været betydeligt dybere, end den var, inden den ved Digebygningen be-

gyndte at fyldes med Slik. Hvad enten Kongen nu har tænkt den nye Købstad og Havn anlagt helt inde ved det da ødelagte Misthusum eller — hvad der vel er rimeligere — kun lidt indenfor det Sted, hvor Aaen ogsaa den Gang gjorde sin skarpe Bøjning mod Vest og kort derefter mod Sydvest,¹⁾ saa var der slesvigsk Grund paa den ene Side, nemlig Skærbæk Enge og kongerigsk paa den anden Side, nemlig Ballum Enge. Det drejede sig bare om at bygge Byen paa den østre eller vestre Side af Aaen.

Imidlertid blev Kongen harm i Hu over Rigsraadets Svar og skrev endnu samme Dag til det:

»Riigens Radtz Erklæring paa uoriis proposition haffuer uy med forundring lest, sauit som derudi formenis, at Pladtsen, pa huilcken wy uylle, at den handelstad skall funderis, skulle liige langedt fraa lyster haffuen, Ti uy haffuer uel lægdt saa mange werk an, at uy wed uel, at ded sig inted kan skycke at legge en handelstad fraa haffuen, Mens uy erre uys paa, at man skal kunde losse och laade skiib paa 100 lesters ued toruyt. At Defendere haffuen Endten derfraa Eller paa dii steder Neer derhos, ded kan Inted skee, mens huad der skal Skee, ded maa skee ued och med Orloff skiib, Tii haffuen Er offuer halffanden Myl indeny wii. Paa syden aff yndlobiit kan uel leggis En skandtse, mens den uyl inted werre Ret secker for storm Och wuer och meist for fliisand«.

Om Rigsraadet er bleven klogere af Kongens Svar, kan vel være tvivlsomt, da han jo her virkelig udtrykker sig, som om det var paa List, Staden skulde bygges og Havnen anlægges, mens han mod Slutningen af Skrivelsen giver at forstaa, at den skal ligge over halvanden Mil indenfor Indløbet (Listerdyb), der kun kan forsvares af Orlogsskibe, da en Skanse paa Sydsiden af Indløbet, altsaa paa List, vilde være udsat for at flyge efter under Sandflugt.

Imidlertid maa Kongen alligevel have forstaaet Rigsraadets Brev som en Godkendelse af Planen og Løfte om at skaffe Mid-

¹⁾ Om Grunden til dette Sving mod Sydvest se Geografisk Tidsskrift 1926 S. 223 f.

ler til den. Dagen efter skriver han nemlig til Rigmarsk Anders Bille og Kansler Christen Thomesen Sehested:

»Epthersom Jeg ygaar aff Eder haffuer fornommen aff Riigens Raad, at dy tyl den fortification ocl Inddygen ued Lyster haffuen uyl gørrer dertyl al muelig assistens. Da nøiies Jeg dermed. Naar Jeg derpa haffuer Riigens Radtz skriiffelig Erkleering, At sauit der Inddygis Eller gørris danmarkis krone tiil ferseekering elles gaffn y lengden, at ded mig eller myne skall uerre uden skade y alle made«.

Den følgende Dag (d. 27./11.) erklærede Rigsraaderne da ogsaa, at de gerne vilde hjælpe Kongen med at fremme Stedets Fundering, men den største Vanskelighed var, at de ikke kendte Udgifternes Størrelse og derfor frygtede for at love, hvad det maaske siden skulde vise sig, at der ikke fandtes Midler til, især da de allerede var Kongen nogle Tønder Guld skyldige, som de lovede ham sidste Herredag, og desforuden medgik en stor Sum til »det fremmede folk at underholde«. De bad derfor Kongen om at være tilfreds med deres sidste Erklæring og med et Løfte om, at de, hvis Fæstningen blev lagt paa Danmarks Riges uomtvistelige Grund, vilde komme Kongen til Hjælp med en enkelt Skat til et Beløb af mindst 120,000 Rigsdaler, saa snart Rigerne kunde taale at betale de forrige udlovede Tønder Guld, det fremmede Krigsfolk aftakkes og Rigens Undersaatter taale en ny Skat.

Kongen tog nu fat paa at gøre Forberedelser til at sætte Arbejdet i Gang. I Juni 1643 skriver han til Rigshovmesteren Corfitz Ulfeld »Memoriall paa ded som Hoffmeisteren skall bestille:

1. Der skal hendtis inden wyndter fra Norrie och leffueris y Ballum Danmarks deler som suorhuggen er, 30,000, gemene deler til hytter og Stellinges (Stillads) 30,000, Peele, otte allen lang och otte Tommer y kandten 30,000, Tømmer tyl Styuer imod Peelen, et korter y kandten, 20,000. Seiisten allen tømmer en fod y kandten, 1200 Styk, Reueler (Revler, Tværtræ) 2000 Stycker.«

Endnu den 20. Januar 1644 skriver han til Corfitz Ulfeld:

»Sa snart Gud uyl, at wandit bliiffuer aben, daa skal der skiib henad Norrie ephther ded Tømmer, som er bestiildt til ded dyguesendt ued Ballum«.

Dermed standser Kildernes Oplysninger om det paatænkte Anlæg af Købstad, Havn og Fæstning i Ballum Enge. Vi ved ikke, om det i Juni 1643 omtalte Tømmer blev ført hened i Løbet af denne Sommer, eller om det er det, der er Tale om i Brevet af 20. Januar 1644. Er det sidste Tilfældet, blev det sikkert aldrig ført til Ballum Enge. Da Foraaret stundede til, var Svenskekrigen i fuld Gang, og da den endte med Freden i Brønsebro den 13. August 1645, var Danmark et ydmyget, hærget og svækket Land og Kongen en Olding, hvis Kraft ebbede ud. Hans Plan om Inddigning af Ballum Enge blev først udført i Aarene 1914—1919. Købstad, Havn og Fæstning bliver der sikkert aldrig noget af.
